

A szlovák irodalmi kánon kialakulása a magyarországi (hungarus), és a cseh-szlovák kultúra kontextusában

A „nemzeti irodalmi kánon” terminussal kapcsolatosan sok kérdés és kérdőjel vetődik fel, sőt elmondható, hogy a radikális posztmodern pluralitás időszakában, ez az egyik aktuális kulcsprobléma az optimális „európai” humán műveltség és a kultúrpolitikai modell keresése során. Nem lehet alábecsülni és bagatelizálni, mert meglepő módon a formálódó modern európai kulturális identitás egyik fontos pillére és előfeltétele lehet. A kánon fogalmán – a XVIII. századtól használatos az irodalommal kapcsolatban – azon szövegek összességét értjük, amelyek bizonyos regionális, etnikai, politikai vagy vallási alapú társadalmi csoportok értékrendjét strukturálják. Az irodalmi kánon ezáltal olyan különböző esztétikai, etikai és ideológiai normákat alakít ki és kódol, amelyek nem csak képviselik az illető közösséget, hanem más közösségektől meg is különböztetik őket. Minél homogénebb egy közösség, annál valószínűbb, hogy egy vagy csak minimális számú kánonja jön létre. Ezzel szemben a belsőleg differenciált közösségeket a kánonok pluralitása jellemzi, amelyek nem kizárólag egymás mellett vagy egymással szemben léteznek, hanem átalakulnak, átfedik, áthálózják egymást. A „szövegek és interpretációk” állandó újrakonfigurálásával a kulturális emlékezet heterogén, változatos formái jönnek létre. Majdnem teljes mértékben érvényes ez Közép-Európára, melyet etnikai, kulturális és vallási sokszínűség jellemez.

A „szűkebb” szlovák, de a magyar nemzeti irodalmi kánon megalkotása is csak a „szélesebb” alapú történelmi magyar (magyarországi) kulturális kontextus (a hungarus tudat, a „natio hungarica” feudális és felvilágosult nemzetkonceptiója alapján), és a felvilágosodás időszakában készült latin irodalomtörténeti munkák alapján lehetséges. Evvel összefüggésben a szlovák és a magyar irodalomtudomány is egyformán Wallaszky Pál (1742–1824) *Conspectus reipublicae Litterariae in Hungaria* (1785) című művére hivatkozik. Ebben az irodalomtörténeti áttekintésben a szerző Magyarország (hungarus értelemben) irodalmi múltját dolgozta fel, vagyis nemzetiségi különbségtétel nélkül a „magyarországi” írók listáját készítette el a legrégebbi időktől számítva. A kánonnal kapcsolatosan fontos és érdekes, hogy a szerző a bevezetőben megemlíti, hogy az irodalomtörténet „jó és rossz könyvekből” áll, és az „irodalom nagy férfijainak” sok művét „muszáj követni”. Ezeknek a műveknek a magyarországi (hungarus) irodalmi műveltséget, a saját irodalmi kánonot, tehát a nemzeti büszkeséget (méltóságot) kellett „védelmezniük” a német kulturális elsőbb-

ség előtt. A szerző az univerzális, nemzetek feletti magyarországi kultúra régi mivoltát és kulturális tradícióját mutatta be. Húsz évvel később, amikor megjelent a második kiadás, már jelentősen megváltozott a magyarországi irodalomtörténet bemutatásának módja. A fokozatos nyelvi-etnikai diverzifikáció, a független és különálló nemzeti irodalmi közösségek létrejötte irodalmi kánonok kialakulásával is járt. 1808-ban, amikor Pápay Simon *A magyar irodalom esmerete* című, már magyar nyelvű munkája látott napvilágot, Bohuslav Tablic szlovák költő pedig kiadta a *Paměti česko-slovenských básníků (1806–1812) (A cseh-szlovák költők emlékezete)* című művét. Mind a két szerző már világosan kifejezi, hogy a modern klasszicista irodalmiság a modern (nem latin) nemzeti nyelvhez (magyar, illetve cseh) kapcsolódik. Az irodalomtörténeti rekonstrukció eme módszerét azonban fokozatosan redukálja és változtatja a szlovák irodalmi kánon is. A latin, német és magyar szövegek fokozatosan „a centrumból a periferiára” kerülnek, mint „hamis és lényegtelen”, tehát nem kanonikus szövegek. Mindez azt jelenti, hogy míg „Wallaszky, az ő magyarországi megközelítésével nem illett bele a szlovák nemzeti ébredés koncepciójába”, addig „Tablic rámutatott a szlovák irodalom egyediségére és nemzeti sajátosságára, s ezzel körvonalazta az irodalmi szövegek nyelvi-etnikai normáinak „olvasását és interpretálását”. A multietnikus, heterogén, belsőleg differenciált, de szintetikus/szinkretikus „rég magyarországi irodalom” a romantikától kezdve állandóan alkalmazkodott a redukált nemzeti diskurzushoz. A szlovák irodalomtudomány a „szlovákság” kérdését a magyarországi kontextusban (olyan szerzőknél mint Bocatius, Zsámboky János, Bél Mátyás...) úgy interpretálja, mint olyan „rekonstrukciót, amely legtöbbször nem felel meg saját értékelésének és öntudatának. Jelentős mértékben a szöveggyűjtemények utólagos művi kiválogatásáról van szó a szerzők területi vagy etnikai hovatartozása (mai Szlovákia területéről való származás vagy az e területen való tartózkodás), vagy a szövegek hasonló „hovatartozása” alapján (a mai Szlovákia területére vonatkozó szövegek, ún. szlovacikumok). Ez az eljárás azonban általánosan elfogadott, és a legtöbb olyan kis irodalom esetében alkalmazzák, amely nem nemzetállami keretek közt jött létre. Az ún. nagy vagy nagyobb irodalmak „centralizált” szempontja azonban hasonlóan problematikus. Az empatikus és toleráns hozzáállás tiszteletben tartja azt az alapelvet, miszerint a XIX. század kezdetéig nem léteztek a szó mai értelmében különálló nemzeti irodalmak, tehát sem magyar sem szlovák irodalom, hanem csak egy közös magyarországi irodalom a multietnikus heterogenitás jeleivel. Ebben az összefüggésben Käfer István számos munkájában azt javasolja, hogy ez az irodalmi és kulturális jelenség, különleges alternatív humán tudományágak tárgya legyen, így beszél pl. hungaroszlavakológiáról és szlovakohungarológiáról. Ez a tudományosan és szubjektíven is korrekt eljárás azonban több szempontból illuzórikusnak mutatkozik, főleg az oktatás azon területein, ahol a régebbi irodalmat csupán marginálisan tárgyalták. Lehetséges és valószínűleg realisabb elképzelés, hogy a Käfer által javasolt és előnyben részesített kultúrtörténeti kérdések a születőben lévő közös szlovák–magyar történelemtankönyvek szerves részévé válhassanak.

A szlovák nemzeti irodalmi kánon körülbelül a XIX. század második évtizedétől kezdve a szláv, a cseh-szlovák és a magyarországi kontextus keretein belül új és dinamikus autonóm struktúráként formálódott. Az áttörést Pavol Jozef Šafárik műve jelenti, akit a késmárki liceumban töltött tanulmányai során az egyik utolsó „magyarországi (hungarus) patrióta” és a latin nyelv pártfogója, Berzeviczy Gergely támogatott. A fiatal Šafárik éppen ebben az oktatási intézményben ismerte meg a régi klasszikus műveltséget (latin és német irodalmi kánont), de a cseh nemzeti mozgalom első megnyilatkozásaival (Josef Jungmann) is. A szláv nyelvek és irodalmak történetéről írott német nyelvű művében ő volt az első, aki 1/ komplex módon körvonalazta a szlovák kultúra kontúrjait a rokon nyelvek és irodalmak belsőleg differenciált rendszerén belül, 2/ bemutatta a „szlovákok nyelvét és irodalmát” vagyis megalkotta az első „szlovák nemzeti irodalmi kánont”, amelyik így végérvényesen különvált a tradicionális magyarországi (hungarus) és részben a cseh-szlovák irodalmi közösségtől. Šafárik szlovák irodalomtörténeti értelmezése nemcsak „szerzők és szövegek gyűjteményét” kanonizálta, de (főként) a szlovák kulturális tradíció elmozdulását a „magyarországi (hungarus) kontextusból a cseh-szlovák és szláv kontextus felé”. Az irodalomtörténetben az irodalmi kánon és a szlovák kulturális kód (identitás) (ki)alakításának új folyamata a „nemzeti megbékélés” vagyis a katolikus és evangélikus vallású tudósok és írók közti új egység kanonizálásával is formálódott. Egyszerűsítve elmondható, hogy a szlovák nemzeti irodalmi kánon legtisztább és máig változatlan magja Pest-Buda kulturális környezetéhez kapcsolódik, az egész XIX. század folyamán ez a város volt a szlovák társadalmi és kulturális élet meghatározó centruma. (Szlovák Nyelv és Irodalom Barátainak Társasága, Zora almanach). Az elmozdulás tehát a XIX. század 20-as, 30-as éveire tehető, amikor a szlovák irodalom legfontosabb kanonikus szövegei jelennek meg: Ján Kollár: *Slávy dcéra* (első kiadás Budán 1824-ben, második kiadás Pesten 1832-ben) és Ján Hollý hősi nemzeti eposztrilógiája (*Svatopluk, Cirilometodiáda és a Sláv*).

Paradoxon, de a kánon, amelyik valójában a magyarországi (hungarus) környezetben formálódik, tematikus irányával és mélyebb jelentésével éppen ebből a világból lép ki, és allegorikus alakban a Magyarországon belüli szláv (szlovák)-magyar antagonizmus sok jegyét magán viseli. Emlékeztetek arra, hogy ahogy ezek a szövegek a szlovák romantikusok számára kanonikusak (metafizikailag, lelkieg szent szövegek) voltak, és az intézményes állam létrejötté, vagyis 1918 után is kanonikusak maradtak, minden politikai rendszeren átívelve egészen máig. Ezekben a szövegekben ugyanis kódoltan, a szlovák etnikummal szembeni magyar (nyelvi, később vallási és politikai) dominancia és intolerancia jelenik meg. Ezt a fordulatot alapozza meg és radikalizálja az evangélikus liceumokban (Pozsony, Lőcse, Késmárk, Eperjes...) tanuló szlovák diákok tevékenysége. A magyar és a német mellett szláv (szlovák) tanszékek és diák-társaságok is létrejöttek, ahol a kötelező olvasmányok közé épp a már említett Kollár, Hollý és más szláv költők által írt kanonikus művek tartoztak.

Ahogy már utaltunk rá, az újkori szlovák nemzet – mint modern entitás – reális (valódi) azonosulása majdnem mindig két általános síkban történt:

1. a belső önazonosulás síkjában (saját nyelv, irodalom, történelem, folklór...),

2. a külső meghatározás síkjában (a szűkebb és tágabb geopolitikai és geokulturális területhez való kapcsolódás, viszony). A két tendencia egymás mellett létezett, és kölcsönösen kiegészítette egymást. Nem egyszer kapcsolatok és kötelékek bonyolult hálózata jött létre, amelybe számos nemzetébresztő – új eszmék és programok életre

keltője – keveredett bele. Kollár és Šafárik után az ún. ifjúszlovák Štúr-generáció lépett fel, amely egy egyetemes szlovák (vallási hovatartozás és regionális különbségek feletti) nemzetébresztő programot próbált kidolgozni. Más szavakkal: „Kialakította a ‘szlovákság’ alapelvét – a különálló szlovák nemzeti identitást. Továbbfejlesztette a kialakuló szlovák nemzeti élet intézményesülésének tervét.” Elsősorban Ludovít Štúr, a mozgalom vezetője volt az, aki széles látókörű, európai nemzeti liberális magabiztosságával a szlovákokat, mint önálló etnikumot mutatta be a világnak a XIX. század 40-es éveiben. „*Mi szlovákok vagyunk, és mint szlovákok állunk a világ és a szlávság előtt*”. Érdekes, hogy az új szlovák

Részlet Schrammel Imre naplójából

irodalmi kánont Štúr a „szláv költészetéről” szóló előadásokon keresztül mutatta be. Az irodalmi kánon kialakításában az áttörést az új irodalmi nyelv használatáról szóló „egyezség” (1843), és az első, e nyelven kiadott könyv, a Nitra II (1844) című almanach jelentette. Később jelent meg a nyelvten, az *Orol Tatranský* és a *Slovenské Pohľady* című irodalmi folyóirat, ami a szlovák kulturális kánon kialakításának előfeltétele volt. Elmondható, hogy ez a nemzeti-romantikus, nyelvi–etnocentrikus program a szlovák kultúrában leginkább Jozef Miloslav Hurban irodalomtörténeti és irodalomkritikai szemszögén keresztül rögzült és kanonizálódott, ez azt a nézetet konzerválta, miszerint a szlovák irodalmi élet Magyarországon hosszú évszázadokon keresztül csak szunnyadt, és helytelen, kevéssé nemzeti formában fejlődött. Ennek ellenére érdekes, hogy a szlovák romantikus irodalom két kulcsfontosságú, és máig érvényes kanonikus szövege – amely Kollár *Předspěv (Előhang)* című művével egyfajta „kanonikus triádst” alkot – csak az 1848/1849-es forradalom utáni liberálisabb, az ún. memorandumiban (1863–1867) született: Ján Botto *Smrt Jánošíkova* (Jánošik halála, 1862), Samo Chalupka *Mor ho!* (1864).

A magyarországi kulturális és oktatási politika 1867 után diszkriminálta a szlovák nemzeti elitet, korlátozta lehetőségeinek kibontakozását, kulturális, irodalmi életének intézményesítését. Megmutatkozott ez az asszimiláció különböző formáiban, továbbá az apátia vagy rezignáltság megnyilvánulásában. A szlovák irodalmi közeg gyenge volt és szétszórt, a századforduló táján elsősorban az evangélikus és részben katolikus körökben, három központban koncentrált: a konzervatív Turócszentmártonban, a liberális Prágában és Budapesten. Közép és felsőfokú szlovák iskolák nem voltak, ezért a szlovák irodalmi élet holtponton volt. Az írástudó szlovák lakosság olvasói kánonját a szlovák kalendáriumok, a magyar és a német szépirodalom határozta meg. A „magasabb” irodalmi élet kontinuitását csak néhány kiadó (beleértve az egyháziakat is), és az egyre szűkülő „szlovák” írói és olvasói kör biztosította. Érdekes azonban, hogy számos, ebben a történelmi időszakban született mű vált kanonikus szöveggé. Ezen művek kifejezetten a szociálisan és nemzetiségileg igazságtalan osztrák–magyar társadalmi rendszerről, a szlovák ember hajthatatlanságáról, engedetlenségéről, de a nemzetébresztő messianisztikus illúziókról (Svetozár Hurban-Vajanský), valamint a közép-európai modernitás kontextusába beleillő progresszív modern tendenciákról is szólnak (Ivan Krasko, B. S. Timrava).

Ebben az időszakban a szlovák irodalmi kánont egyértelműen a szerkesztő-kritikus Jozef Škultéty alakította. Posztromantikus és számos tekintetben konzervatív evangélikus értelmiségi volt. Škultéty a világirodalom történetéről szóló magyar nyelvű sorozatban (*Egyetemes irodalomtörténet*) található ismeretterjesztő jellegű szlovák irodalomtörténet (*A tót irodalom története, szlovákul 1968-ban jelent meg*) szerzője is.

Pavol Országh-Hviezdoslav versei csak halála után lettek a kánon részévé, ő első műveit magyarul és németül írta, ezek azonban nem tartoznak a szlovák irodalmi kánonhoz.

1918 után nemcsak a társadalmi, politikai helyzet változott meg radikálisan, hanem az irodalmi kánon alakításának alapelvei is. Az egész 1918–1948 közötti időszakot – az 1938/39-es és 1944/45-ös évek dogmatikus politikai „ingadozásai” ellenére –, a „modernitás és pluralitás” felé irányuló dinamizmus határozta meg. Az új állam felépítésének jellegzetességét, a „szlovák oktatási és kulturális” politikát is beleértve a Masaryk-féle baloldali-liberális demokrácia doktrínája, és az egységes csehszlovák nemzet ideológiája jelentette. Ennek egyik része volt a „magyar hagyománnyal” szemben a könyörtelen harc. Az irodalomoktatást a „csehszlovák nyelv és irodalom” nevű tantárgy biztosította, amely a cseh irodalom fejlődését mutatta be. A szlovák művek csak az anyag kiegészítő részét képezték. A Felső-magyarországi városok magyarosodását a reszlovakizáció váltotta fel (Tido J. Gašpar, Emo Bohún), amit az új oktatási „hazafias irodalmi nevelési” rendszer és a kulturális intézmények, a színházak, rádió (Pozsony, Kassa), valamint a Matica Slovenská biztosított. Az irodalmi kánonnak alá kellett támasztania a Nagymorva birodalom és a közös huszita-evangélikus

csehszlovák kultúra közötti kontinuitást, amit rendszeresen megtört az „ezeréves” szlovákellenes magyar nemesi politika és a katolicizmus (a „szentistváni eszme és a Regnum Marianum”). A fiatalabb evangélikus értelmiségi generáció „újraértelmezte és átértékelt” a szlovák nemzeti ébredés magyarországi összefüggéseit.

Szlovákia demokratizálásának, liberalizálásának és modernizálásának cseh modellje, pluralitása ellenére, vagy éppen azért, több szempontból ambivalens volt. Kritikus hozzáállást és elégedetlenséget váltott ki, elsősorban a szlovák „nemzeti-konzervatív” katolikus körökben. Elvértve azonban néhány cseh kritika is megjelent, például F.X. Šalda irodalomkritikusé, aki azt írta, hogy: „*a csehek nem játszhatják el a kulturális gyarmatosítók szerepét, mert Szlovákia ősi kulturális terület...*”.

Az autonóm és független szlovák oktatás- és kultúrpolitika új modellje, részben a háború alatti Szlovák Állam antidemokratikus politikai rendszerének keretein belül valósult meg. A közéletbe a „posztromantikus nemzetébresztő retorika” olyan hangzatos kifejezésekkel tért vissza, mint a „nemzet, szlovákság, önállóság és egység”. E rendszer jellegzetességei közé tartozott a politika „nyílt és bújtatott” behatolása az irodalomba. A rezsimmel kötött kompromisszum, a kooperáció és a kollaboráció formája és mértéke világosan megmutatkozott az újságírásban és az irodalmi folyóiratokban. A meghatározó, önálló művekben azonban ez minimális mértékű volt. Kijelenthetjük, hogy éppen a 30-as 40-es években alakul ki az irodalmi szövegeknek az a korpusza, amely a nemzeti irodalmi kánon legjellegzetesebb, legmodernebb, de máig legtöbbit vitatott és elemzett magját alkotja. Jellemző rá a pluralizmus: a baloldali szerzők (DAV), a katolikus modernitás, a szürrealizmus, prózában a társadalompszichológiai próza, expresszionizmus, társadalomkritikai próza, lírai próza. Nemcsak ideológiai-esztétikai és etnikai pluralitás létezett (Peter. Jilemnický cseh, Gejza Vámos zsidó szerző), de nem elhanyagolható irodalmon kívüli tény volt, hogy néhány jelentős szerző szorosan kapcsolódott az osztrák–magyar kulturális környezethez. Jozef Cíger-Hronský (1896) a lévai magyar tanítóképzőben tanult, Valentin Beniák (1894) első verseit magyarul írta és publikálta. E szerzők művei máig vitathatatlanul a modern szlovák irodalmi kánon részét alkotják.

A háború utáni, de a jelenlegi szlovák nemzeti irodalmi kánon is főként a „nagy generációval szemben, illetve vele kiegyezve alakult ki. Az 1945–1948 közötti „látványosan demokratikus” átmeneti időszakban, nemcsak az értékek ideológiai osztályozásának, a „megbízható” szerzők megtalálásának, hanem a „megfelelő” kanonikus szövegek kiválogatásának folyamata is elkezdődött. Már az 50-es évek elejére kialakultak a szilárd keretek, ezután további négy évtizedig a szlovák nemzeti irodalmi kánon jellege nem változott. 1989-et követően azonban valós vita alakult ki a szlovák irodalmi kánonról, amely máig tovább folytatódik.

Vágvölgyi Dávid fordítása